

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ^(*)

2. Մշտյ բարբառ. — Տարածւում է Վանայ ձովի արեւմտեան երեսը, իր կենտրոնն է Մուշ քաղաքը. հիւսիսից տարածւում է մինչև խնուս և Ալաշկերտ, հարաւից Բաղէշ, արեւելքից հասնում է մի կողմից Մուկս և միւս կողմից Դիազին, արեւմուտքից Լճէ, Ճապաղչուր ևն։ Այսպէսով Մշտյ բարբառի գրաւած տեղերն են՝ Մուշ, Աստուռ, Բաղէշ, Ուրգան, Ուլաթ, Արճէշ, Բոււնարխ, Մանազկերտ, խնուս և Ալաշկերտ։ Սրանց զաղութներն են Ապարահ և Նոր Բայազեդի հարաւային կողմում 21 գիւղ, Կայ և երեք գիւղ խնուսի զաղթականներ Ախալքալաքի մօտ։

Մշտյ բարբառի ձայնական գրութիւնը

(*) Շարունակութիւն՝ մեծամեծ հեղինակի Պատմութիւն Հայ Լեզուի» ցածէն (ԻՎ. Գլուխ)։

1. Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Սպս. Սիւնեաց, 1762ին. — Կար. թ. 1859,

2. Փողովաձու Առակաց, 1770ին. — Դիւան Ժ. էջ 118. 3. Հանգ. Ամս. 1938 էջ 365:

ԺԿ. — Յարութիւն Քահանայ, օրինակած է 1771ին, Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Սպս. Սիւնեաց. — Կար. թ. 1868,

ԺԴ. — Կարապետ Երէց, օրինակած է Մանուկ Աւետարան մը, 1801ին. — Կոնիքիբ. թ. 93:

ԺԵ. — Յակոբ Վրդ. Թփուղեան, օրինակած է 1833ին, Սեզ Սրգոյի Մեկնութիւն մը. — Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 87:

ԺԶ. — Յովհաննէս Արեղայ (1847–50), օրինակած է Լիմի մէջ,

1. Վարդ Ս. Անտոնի, 1847ին. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 370, ձեթ. 26:

2. Քարազագիբ, Բերդուճեան Պետրոս վարդապետի, 1850ին. — Սմբատեանց, Գեղարքունի, էջ 411:

Ն. Վ. ԾՈՒԱԿԱՆ

Պարնոյ բարբառին նման է. ա, եօ, իւ ձայնիւր պակասում են, բայց կան ե և ո երկարաբառային հնչումները՝ շատ որոշ. — կան նոյնպէս բաղաձայնների չորս աստիճանները (բ, բ', պ, փ ևն) և բառանկարում թրթռուն հաղաքը յ. այս ձայնը յաճախ աւելացւում է այնպիսի բառերի սկիզբը, ուր գրաբարում, պարզ ձայնաւոր միայն կայ. ինչպէս՝ յէժան, յախոռ, յախբուր, յըմէն, յամբուր, յանգան, ևն։ Կան գէպքեր, երբ մինչև անգամ հայերէնի թաւ ձայնիւրը վերածւում են պարզ խուլի. ինչպէս՝ անկ, հայուտեն ևն։ Հ ձայնը բարբառիս մի մասի մէջ պահւում է իբրեւ միւս մասի մէջ դառնում է խ։

Քերականութեան մէջ հետաքրքրական կէտերը հետեւեալներն են. 1. հայցականի զ նախդրի գործածութիւնը. ըզ հաց, ըզմբ տուն. 2. նախդրիւ հայցականի ի, յ նախդիրը. չուր օրիկն ի մահուն, կէրթամ յարտ. 3. ստացական անականները կարող են գրուել գոյականից յետոյ. ինչպէս՝ ձեռնէ մզի, բերնէ քղի; սիրտ ձկն իբրա չուգա, ձէռնէ ընծի, ձէռնէ ձկի, լէպ ուրանց, բուկ ուրանց. 4. նախադրութիւնները յաճախ գոյականից առաջ են գրւում գրաբարի պէս. վըր մըր տան, մըլ մըր տան, մըտ ընծի, քանի տարի առաջ քղնէ. 5. կոչականը վերջանում է օ. յարօ, յալօ, Մարօ, լաօ, մամօ, քուրօ. 6. անկատարի եզակի ա դէմքի տեղ գործ է անւում յոգնակին. յեզ կուզէնք չես կ'ուզէին, մընք կուզէնք սմեք կ'ուզէինք (այս բանը նրանից է, որ եզակի անկատար ա (կուզի), նոյն է ներկայ եզակի գ դէմքի հետ). 7. յարակատարի վրայ յաճախ էական բայը կըրկնւում է. ինչպէս՝ յօրթ իս գրիր իս, յէրթ իս էկիր իս. 8. հրամայականի բոլ մասնիկը կրճատուելով դարձել է թլխ կամ ք'. ինչպէս՝ թլխ ճա, թլխ աա, թլխ առնէ կամ թառնէ, թէրթա. 9. միավանկ դալ, տալ, լալ բայերը ստանում են ի նախդիրը. իզալ, իտալ, իլալ. 10. անցողականի մասնիկն է ցու. ինչպէս՝ կհարցում, կհարցուս, կհարցու ձն. 11. դերբայի համար կայ ուկ մասնիկը. մէրուկ, փիցուկ, կտտուկ, գրուկ:

Մշտյ բարբառով հրատարակուած են բաղաձայն գրութիւններ, որոնց մեծագոյնն է Պատկանեանի մուշակի դիւանիկտ, Պետր.

1875-ի բարբառիս ընդարձակ ուսումնասիրութիւնն ունի Մսերեանց, ետիզի պոարմ. գիւղեկտողի, Մոսկուա 1897-9:

3. Վանայ բարբառ. — Տարածուած է վանայ ծովի արեւելեան երեսը, իբ կենտրոնն է վան քաղաքը. սահմաններն են հիւսիսից մինչև Տիւատին՝ Բայազետի արեւմտեան կողմը, հարաւից Մոկս, Ողմի, Ետտախ և Աղբակ: արեւելքից մինչև Պարսկաստանի սահմանը, իսկ արեւմուտքից մինչև Մշոյ բարբառի սահմանագիծը: Ըստ այսմ Վանայ բարբառը, յատկապէս Արկաց ենթարբարտը, հայերէն լեզուի հարաւային սահմանագիծն է, որից յետոյ քրդախօս և արարախօս հայերն են: Տիւատինի գաղութ է Բասար Գեշար՝ Սեւանայ ծովի հարաւային արեւելեան ափի մօտ:

Վանայ բարբառի ձայնական գրութիւնը հարուստ է ձայնաւորներով. հայերէնի սովորական ձայների վրայ աւելացել են այստեղ ա, եօ, իւ, ինչպէս նաեւ ե, ո, եօ երկարաւորային հնչուիւններ. վերջինիս համար հմտ. պէօն (բոյն), լէօս (լոյս), աւլիօս (աւալոյտ) ևն: Բաղաձայնների մէջ աւելացած են զլ, կլ, քլ, ղլ, շնչեղ թրթռու թաղաձայններ չկան:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են ա զարձած ա. այսպէս է միշտ վ ձայնից յետոյ. ինչպէս՝ վախ, ծափար, վաղել, վաղ, նոյնիսկ վան քաղաքի անունը. — ու զարձած իւ և ոյ զարձած ո. ինչպէս՝ պիւք, կիւրիւն, տիւ, թիւթ, լէօօիւ, կապտո, ճկտո, վոտ ևն. — թրթռուն պայթուցիկ թաղաձայնները դառնում են խոռլ, ճիւռ ինչպէս Պարաբաղի բարբառում. ինչպէս՝ պան, պալիւս, կլլլէօխ, տիւ, ծեքլ, ծիւ, ճիւր. — ի դառնում է իւ. ինչպէս՝ խուս, խիւրուս, խափ, խասա. — ք դառնում է՝ ու՝ չլկան և առաջին գան բաղաձայնների մօտ. ինչպէս՝ կլլէօն, առլ, առաւ. — ք դառնում իյ բաղաձայնից առաջ ինչպէս՝ ալլէօր:

Հարմար է նման է Երեւանի բարբառին, քան որում բացառականը կապում է ից մասնիկով և հայտնանը չնշաւորների համար նման է տրականին: Միայն ներգոյականն է պակասում: Երկուսի մասնիկներն են բացի եւ ևն եւ ձեւերից, նաեւ ինքե, ինչպէս՝ կլլիւրիտեր, մառանյտեր (գրիւներ, մառաններ): Երկուսի սեռական

կանը կապում է այ և ոչ թէ ի կամ ու. ինչպէս՝ խացերանց, կլլիւրիտերաց և:

Բարբառի մէջ ը յօջը անգործածական է, թէև կայ: Բայերի քոնաբումն մէջ աշխարհաբարի սովորական ձեւից չնգող երկուսիներ չկան:

Ունի երեք հիմարարար, Տիւատին, Արկա և Ողմի. առաջինը աւելի մօտիկ է գրական լեզուին. — Մոկաց ենթարբարառում է և ե յաճախ դառնում են ը լիւրդ խորք տարը. — սեռականի վերջաւորութիւնը տղը՝ վարղը՝, բայերի վերջաւորութիւնը՝ ւըրցը՝, բաւըցը՝, աը բոնը՝, աը տէք ձը՝ սպորի տաք ինձո՝ — Ո գառնում է ու. ինչպէս՝ խնձոր, փուք ևն:

Ողմիի ենթարբարար ունի էլ, ու, եօ երկարաւորներ և կոկորդական դ՛ ձայնը (թէյլ, խնամէյ, կոէյլ, հաշէյլ, խէյլէյ, ձու, մօթ, մօւլ, խօւմ, մէօսի). — ք դառնում է ու. ինչպէս՝ խափ, խմուր, ծուց, պուրաւ ևլ դառնում է օ, սնե, ե. ինչպէս՝ խուս, փուէյ, խէյրօն, խաքէր, Կղէ. — այս երկարաւորները ձանձուած է նաև հնչեղ թրթռուներ:

Վանայ բարբառով գրուած գրութիւններ չատ կան. լատգոյններն են Երեւանի վանայ սուղը և Տէր Սարգսեանի Պանդուխտ վանքին, Մոկաց ենթարբարառով են՝ Արեւիկանի Գաւիթ և Մհերը, Գարեգին Յովսէփեանի Սասմայ ծոռը ևն: Բարբառի ուսումնասիրութիւնն ունի Անտոնան, Լաւրէնթի Գեո Վան — գիւղեկտու, Marburg 1900:

4. Տիգրանակերտի բարբառ. — Ոյս բարբառի վնտրոնն է Տիգրանակերտ քաղաքը. Մոկաց ենթարբարառի նման սա էլ հայերէն լեզուի հարաւային առանձնական է, որից աւելի հարաւ խօսուած է քրդերէն և արաբերէնէ: Հարաւ արեւմտեան կողմից տաքածուած է մինչև Ուրֆա կամ Ադեմար, որի մօտից սկսեցով եփրատը քաղաք է բարբառիս արեւմտեան սահմանագիծը մինչև Արշնի և այստեղից էլ ուղիղ գծով մինչև Լճէ: Հիւսիսային և արեւելեան սահմանագիծը կապուած է Մշոյ բարբառը: Ըստ այսմ Տիգրանակերտի բարբառի գրաւած տեղերն են՝ բացի Տիգրանակերտ քաղաքից՝ Հալբա, Հալբօ, Ուրա, Սեւերիկ, Նիւսիւս և Լճէ. վերջինս բնիկ քրդախօս է, բայց այնտեղ բազմաթիւ են Տիգրանա-

կերտցի գաղթականները, որոնք նորոգել են հայերէն լիպուն։

Տիրապահողութիւնը բարբառը բռնում է Մշոյ և Մալաթիոյ բարբառի միջին տեղը, ձայնաւորների մէջ չափազանց առատ է ա, իսկ եօ, իւ հազիւ երբեմն երեւում են օ-տար բառերի մէջ. պայթուցիկ բաղաձայններին ճանաչում են միայն երկու աստիճան, թրթռուն և թաւ. աւելացած են չորս նոր բաղաձայն (' , հ', դ', լ') . առաջին երեքը փոխ են առնուած արարերէնից և գտնուում են միտին արարական փոխառութեանց մէջ. ինչպէս՝ 'Աղ'րաբ (կարիճ), 'էօմբ (կեանք), զա'թար (ծոթրին), զ'ալբ (կեղծ), հ'ալվա (հրուշակ), 'ուենար (յուշապ) . լ' փափուկ է ձայնն է և գտնուում է բուն հայերէն բառերի մէջ. ինչպէս՝ ուլ', քլ'ուխ, փուլ'ք, լ'վանալ, չօգնալ են։ Բացի որակներից կան կլ, էլ ձայնները։ Հազ-դայում կայ նաև ւ կիսաձայնը. ինչպէս՝ ւըրէն, ւըր, ւախտ (վերայ, որ, վախտ)։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ յիշելի են. ա՛ որ շարունակ դառնում է ա. ինչպէս՝ ամփարդաւան, քաւաղան, սարգաւաք, չաղարց աայն. մնում է միայն ո ձայնի մօտ. — ո դառնում է ու. ինչպէս՝ նուր, փուր, փուս, սուխ, չուր, չուրս. ու մնում է անփոփոխ. Ե վերջավանդում դառնում է ի. ինչպէս՝ էրխ, դիզ ատեղ, թիզ գեղ, արիվ արեւ, արիզ ասեղ. — իւ դառնում է ի, ու. ինչպէս՝ արին, հարիբ, ալիբ, սուն, ցուն. — բաղաձայնների մէջ թրթռուն պայթուցիկները դառնում են թաւ, խուլները դառնում են թրթռուն. ինչպէս՝ փերան, փորիզ, թանաղ. — Հազգօրի մէջ՝ ուր կան նաև թրթռուն շնչից բաղաձայններ, խուլներ էլ գտնուում են այսպէս. ինչպէս՝ 'գանալ, 'գնիկ, 'դեխ, 'գուգէր (կանգնեց, կնիկ, տեղ, կ'ուզէ) . — Յաճախ բաղաձայնները կրկնուում են. ինչպէս էօժան, թըմազ, յո'թթէ, զըզգէլ, թօթթու, թըրրիք են։

Քիսկանուութեան մէջ կարեւոր կէտերն են. 1. Ը յօդը դառնում է ե. ինչպէս՝ փերանէ, չո'ւնէ, սո'ւնէ. 2. հայցական նշովը կարող է ստանալ զ նախդիւր. 3. բացառականը թէև ստանում է ե մասնիկը, բայց դերբայները ուց, ինչպէս՝ սիրէլուց,

խօսէլուց. 4. յոգնակի Նշաններն են իր, ցիր, ցի. ինչպէս՝ հացցիր, հրէշագնի. 5. գերանունների մէջ ունինք յեսի՝ իրը հայցական ես բառի. 6. ցուցականների երեք աստիճաններից ջնջուած է այդ և մնում է միայն երկու գէմք. այս և այն. 7. ստացական յօդերը ստանում են ի վերջաւորութիւնը. ինչպէս՝ սրգիսի սունէ, հօքուսի գունէ. 8. բայերի սպառնին կազմուած է մըմ՝ մասնիկով. մըն ուզիւմ, մըն փէրիւմ, մըն ուզէի, չը'մըն ուզիւմ, չը'մըն ուզէի.

Այս բարբառով գրուած հատուածները շատ աննշան են. ո՛չ մի ուսուցիչական թիւն չկայ։

5. Խարբերգ-Երվնկայի բարբառ. — Բարբառիս երկու գլխաւոր կենտրոններն են Խարբերգ և Երվնկա. առաջինը հարաւային, երկրորդը հիւսիսային ծայրում։ Միւս գլխաւոր տեղերը, որոնք պատկանում են յիշեալ բարբառին, հետեւեալներն են. Բալու, Ճապաղլուր, Չմչկաժաք, Չարսանճաք, Քղի, Տէրսիմ և Կամախ։ Բարբառիս արեւմտեան սահմանագիծը կազմում է Եփրատ գետի հոսանքը՝ իր ամբողջ երկարութեամբ. հիւսիսային սահմանն է Պոնտական լիւնների մի գիծը, իսկ միւս սահմանները Կարնոյ, Մշոյ և Տիգրանակերտի բարձունքների սահմանագիծով են որոշուում. — Խարբերգի մի գաղութ է թուում Մանիսայի վերի թաղը։

Այս բարբառի ձայնական դրութիւնը շատ հաւատարիմ է հին հայերէնին. աւելացել է միայն ա ձայնաւորը. պակասում են եօ, իւ, ինչպէս նաև ի, ո երկրարբանային հնչույթները։ Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ', փ. աւելացել են ցլ, էլ քմականները։ Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են ոյ դարձած օ. ինչպէս՝ լօս, քօր, ընգօզ. — իւ դարձած ի. ինչպէս՝ արին, ախրիւր, ալիբ, ախլ'իւ. — ալ դարձած ա. ինչպէս՝ մար, փադ, հալիւ. — պայթուցիկ թրթռունները դառնում են շնչեղ, խուլները թրթռուն. այնպէս որ խուլ ձայնները վերացուած են. — բաղաձայններից ու ջնջուած է ալ, օ բաղաձայններից առաջ. ինչպէս՝ բաննէլ, բիդագ, գէշճէլ, դարդին, գերլ, այսինքն սպաննէլ, սպիտակ, ստեղծիլ, ստեպդին, ստեղլի. — Տերսիմի մէջ կայ վարմանալի մի նու

բուժիչն, որ չի պատահում ոչ մի քարքառում. և, չ, ք բաղաձայնները զսոսնում են ձ, ձ', ց, ս. ինչպես՝ ձերմագ, ձուր, ցամից, քառեցի, մէջը ձուր ցիգաւ:

Քերականութիւնը լիովին համապատասխան է արեւմտեան դրական լեզուին. ապաւնին միայն կազմում է զր մասնիկով, որ պիտի ձեռնի համառոտութիւնն է, քաջատականի մէջ այս պէս ձայնը զսոսնում է վ. ինչպէս զը սիրիւմ, չըգդի սիրիւմ:

Ընդհանրապէս խոսելով խորքերը — երգչկայի քարքառը կը ճիւղի քարքառների մէջ ամենից աւելի հաւատարիմն է զբաւական հայերէնին, ճիշտ ինչպէս Երեւանի քարքառը ում ճիւղի քարքառների մէջ:

Այս քարքառով գրեւած քերք քիչ կան, ամբողջական ուսումնասիրութիւն էլ գոյութիւն չունի:

6. Շապին—Գարահիսարի քարքառ. — Խօսում է համահուն քաղաքի և Ամպտեր գաւառակի մէջ. բռնում է Խորքերը—Երգչկայի, Սերաստիոյ և Երգչկոյ քարքառների միջին տեղը. ձայնական գրութեան մէջ նկատելի են ա ձայնաւորը, պայթուցիկ քաղաձայնների երեք աստիճանները (բ, բ', փ)՝ ճիշտ Խորքերի պէս և բառակցելին չ հագաղը՝ Մշոյ և Կարնոյ քարքառի պէս: Այստեղ ո ձայնը դառնում է եօ և ք գառնում է շեշտի տակ ի. ինչպէս՝ գէօթ, Բէօէօ, քիզ հիզ: Քերականութեան մէջ երեւցած նորութիւնը անմիջական ներկայի ձեւն է, որ այս սահմանից սկսելով տարածւում է աւելի արեւմուտք՝ մինչև Ռոտոսթօ: Շապին—Գարահիսարի մէջ անմիջական ձեւը կազմում է վառ մասնիկով, գիւղերում զե. ինչպէս՝ զըսիւմ դաք, գէհում գէ:

Այս քարքառից ոչ ընդգիր կայ և ոչ որեւէ ուսումնասիրութիւն:

7. Տրապիզոնի քարքառ. — Խօսում է Տրապիզոն և հարեւան Կիւմիւշխան և Կիրասոն քաղաքներում: Շատ նման է Պոլսի և Ուրմի քարքառին. քիչ անգամ գուրկ է ա, ե, ո ձայնիկից. քիչ անգամ պատահում են եօ, իւ. պայթուցիկ բաղաձայնների երեք շարքը վերածուած է երկուսի, թրթուռն և խուշ հաւասարապէս վերածուելով թրթուռնի: Կայ սակայն խուշ կ հնչւնը՝ թուրքերէնից փոխառած բառերի մէջ:

Առանձնատուէ ձայնական փոփոխութիւններ չկան:

Սոնորիզման մէջ նկատելի են հետեւեալները. 1. սահմանական ներկայի և անկատարի մասնիկն է ձայնաւորով սկսող բառերի համար վ, բաղաձայնով սկսող բառերի համար գու, նայէի գու: 2. Անմիջական ներկան կազմում է եօ մասնիկով. գառնիւմ էր, սիրիւմ էր: 3. Անմիջական անկատարը ունի մասնիկով. գէփէի ունի, նայէի ունի: 4. Բացասական բայերի մէջ զերբայն էլ է խոնարհում օժանդակ բայի հետ. ինչպէս՝ չիւմ քում, չիւմ ուղիւմ, կամ էականի կրկնութեամբ՝ չիւք իմացիր իւք:

8. Համշէնի քարքառ. — Այս քարքառի կենտրոնն է Համշէն գաւառակը՝ Տրապիզոնից գէպի արեւելք: Մի քանի դար անց աշտեղի հայերը բոնի մասնագրականութիւն ընդունելով՝ տաճիկ կոչուցին: Բայց մինչև այժմ պահուն են հայերէն քարքառը՝ ընտանիքում և թուրքերի մօտ իբրև ծածկալեզու: Սրանք են մասնագրական հայերը: Բայց մինչևայն ժամանակ բանութիւնից ու հաւանական փախչողները ցրուելով և հատուտուելով գանազան տեղեր, իրենց հետ տարին նաև Համշէնի քարքառը: Այսպիսի փոքր գաղութներ կան Տրապիզոնից մինչև Սամսոն, Սինոպ և Նիկոմիդիա: 90-ական թուերին, տաճիկաւոր կոտորածների ժամանակ, այս գաղութները զանազան հատուածներ նորից գաղութելով՝ հատուտուեցին Սեւ ծովի առասկան փերը՝ Սոխում, Սոչի, Աղլէք և այլն, որտեղ այժմ էլ կազմում են շատ առողջ մի համայնք:

Այսպիսի ցրում մի գաղութ չէր կարող ընդամենաբար պահել միմիակ ամբողջութիւն: Դիլիսաւորապէս երկու տիպ կարելի է նկատել քարքառի մէջ, մէկը բուն լեռնային տիպարը՝ որի ներկայացուցիչն է Մալա գիւղը, միւսները Տրապիզոնի մօտիկ գիւղերի քարքառը՝ որ կրել է քաղաքի խոշոր ազդեցութիւնը:

Բուն Համշէնի քարքառի յատկանշները հետեւեալներն են. 1. ձայնական գրութեան մէջ ունի ա, եօ, իւ, ինչպէս նաև երկբարբառային ե, ո նշուածները. 2. ա ձայնը ռնգականի մօտ դառնում է օ. ինչպէս՝ օմիս, օմուր, օնուխք, գօնգ:

3. բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ' կամ պ և փ. 4. Բ ձայնը ատամնականի մօտ դառնում է Ե, ուրիշ բաղաձայնների մօտ յ. ինչպէս՝ մաշգ, դայղագ, չիւլյս։

Բերականութեան մէջ նկատելի կէտերն են՝

1. Յոգնակին կազմում է իր, նիր և նին մասնիկներով. ինչպէս՝ հացիւր, խնձօշիւր կամ խնձօշին։

2. Սահմանական ներկան և անկատարը կազմում են աւելացնելով ձայնաւորով սկսող բառերի սկիզբը զ, բաղաձայնով սկսող բառերի վերջը գու. ինչպէս՝ գուգիւմ, բէրիւմ գու, գուգէի, բէրէի գու։

3. Անմիջական ներկան կազմում է ունի կամ գունի մասնիկով։

4. Ապառնի մասնիկը Բիդի միշտ յետադառ է և առաջին դէմքում զրկում է նախաձայնից. ինչպէս՝ բէրիւմ իդի, բէրէի բիդի, բէրիւ բիդի, ևն։

5. Յարակատարի և գերակատարի մէջ իրրեւ օժանդակ գարծ է ածւում ունիւմ բայը. ինչպէս՝ գնացած ունիւմ, ասղած ունէի։

6. Անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնն է ու՛՛ բոլոր բայերի համար. ինչպէս՝ խօսուշ, էշգուշ, բ'էրուշ։

7. Բայերի հարցականը կազմում է րէ մասնիկով. ինչպէս՝ չի՞ն չէ գալ, գալ չի՞ն թէ, չի՞ն գալ թէ։

Այս բարբառով գրուած զանազան հատուածներ կան. բայց ուսումնասիրութիւն գոյութիւն չունին։

9. Մալաթիոյ բարբառ. — Պօսում է Մալաթիա քաղաքի և նրա շրջակայ գիւղերի միջեւ՝ մինչև Հիւսնիմասուր. նա բռնում է Տիգրանակերտի, Պարբերդի, Արաբկիրի և Կրկիկիոյ բարբառների մէջտեղը թէ տեղով և թէ բարբառային ղրբջով։ Այս բարբառն էլ հայ լիզուկի հարաւային սահմանապահներից մէկն է, որից հարաւ խօսւում է քուրդերէն, թուրքերէն և արաբերէն։

Այս բարբառով գրուած աննշան քնագիրներ միայն կան և ուսումնասիրութեան փոքր մի փորձ։ Սրանցից տեսնում ենք որ 1. Մալաթիոյ բարբառը բաղաձայններից գիտէ զանազանել միայն երկու աստիճան՝ թրթուռն և թաւ. — թրթուռն և թաւ ձայնները դառնում են թաւ, իսկ խուլները դառ-

նում են թրթուռն. ինչպէս՝ փայրց, փէրէլ, փանցըր, փօռ, թանագ։ 2. Ս ձայնաւորը դառնում է աւ. ինչպէս՝ մանձ, փառ, սսառ, լառ, յափ ևն։ 3. Աւ դառնում է օ. ինչպէս՝ թօռ, չօռ (ջուր), հօմ (ս'մ)։ 4. Այ դառնում է նոյնպէս օ. ինչպէս՝ քօր, լօս, փօն։ 5. Ու դառնում է ի. ինչպէս՝ աիւ փիւր, հէրիւր, էրիհ։

Բերականութիւնը գրականին հաւատարիմ է։

10. Կրկիկիոյ բարբառ. — Այս քնդհանոր անուան տակ ուղում ենք ամփոփել Զէյթունի, Հաճինի, Մարաշի և սրանցից աւելի հարաւ՝ Քրկիսի, Փայասի, Ալեքսանդրետի, Անթաքիոյ, և Սուրիոյ մէջ խօսւած հայերէնը։ Թէեւ արանք իրենց մէջ ներկայացնում են բաւական տարբերութիւններ, սակայն ընդհանուր յատկանիշները աւելի մեծ ու հասարակաց լինելով՝ կարելի է դրանք ենթաբարբառ համարել։

Այս բոլորի մէջ ամէնից աւելի ուսումնասիրուած են Զէյթունի ենթաբարբառը (Յ. Ալլահզիդեան, Ուլնիա կամ Զէյթուն, Պոլիս, 1884) և Մարաշի ենթաբարբառը (Միւլիք Ս. Դաւիթ Բէգ ՀԱ 1896 և Յ. Վարդապետեան, Բիւրակ, 1898-1900)։ Միսւների մասին կան մանր մուշր քննադիրներ և տեղեկութիւններ։

Ձայնական դրութեան կողմից Կրկիկիոյ բարբառը շատ հարուստ է. այսպէս՝ Զէյթունցիք ունին բացի աւ, ե, ո, եօ, իւ ձայնաւորներից, որ շատ աւելի կան արդէն, մի բոլորովին նոր ձայն՝ որ ներկայացնում է ը և ա ձայնաւորների միջին աստիճանը կամ բաց ը [ա]։ Անտիոքի գիւղերում կան օր, էլ, իլ, ալ, երկբարբառները՝ որոնք ուրիշ տեղ չկան։ Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ', փ, բայց Զէյթունի մի թաղում կայ նաև պարզ խուլների խումբը՝ պ, կ, ռ, ծ, ճ։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ ամէնից կարեւորն է չնշտեալ ա ձայնի օ դառնալը, որ գտնում ենք Զէյթունում, Մարաշում, Հաճինում և Անտիոքում. ինչպէս՝ քաղօք, էլիւօք, իչնօ ևն. — ե և է դառնում են յաճախ ի. ինչպէս՝ իյգոն՝ երկկոյ, իս՝ ես, իյն՝ երես, իյգօմ՝ երկկամունք, իյգօնք-քոյ՝ երկանաքար ևն. — ի ձայնաւորը հետզհետէ բացուելով հասնում է մինչև ա-ի աստիճանին. ինչպէս՝ միս-

Ս. ՅԱՆՈՐԵՒ ԿԵՐՍԵՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

* 5 Ուկր. Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր կարգադրութեամբ Նոգ. Տ. Նախկազուկ վրդ. Ար. Բաշմանան անցաւ Նոր Երուսաղէմ, ուր պիտի պաշտօնավարէ իբրեւ հոգեւոր հովիւ տեղւոյն փոքրամիւս հայութեան:

* 2 Նոկա. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն Բ. Գողգոթայի մեր մատրան մէջ. պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պողարեան:

* 7 Նոկա. Ուրբ. — Ըստ իրաւական կարգի այս երեկոյան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատեսակը կատարուեցաւ քաղաքի:

մմա, մառ, կնիկ՝ գմնապ, Մրշ. զընապ են. — Երազմայնը Զէյթունում և Հաճինում գառնում է յի, իսկ ո՛ւ՝ Հաճինում գառնում է յի:

Ճայնաւորները մէջ նկատուեմ ենք նմաւ նեցման ձգտումը. բառի մէջ գտնուած բոլոր ձայնաւորներն էլ ձգտում են վերածուիլ մէկի. ինչպէս՝ գօծօց՝ գնաց, քօսօն՝ քօսան, գօնգօն՝ կնկան, իսգի՝ ոսկի, իււգիւ՝ ոսկոր, սնո, իսգիւիւ. զօրթօմ՝ կ'իրթամ, իւսիւր՝ սրտ, իւսիւս քիւրիւստիւս՝ Յիսուս Քրիստոս: Այս բոլորի մէջ ր, 'ո, և, Ե, ի ձայնաւորները իրենց երանգը թողած՝ վերածուած են յաջորդ վանկի ձայնաւորին:

Քերականութեան մէջ կան մի քանի նորմուծութիւններ. իսկ ձայնական օրէնքները անաշխ են բերած զանազան տարօրինակ ձեւեր. ինչպէս՝ Մարաշում որոշեալ ր և անորոշ մը յօգբերը ստացել են՝ բառի վերջավանկի ձայնաւորի համաձայն՝ ր, ի, ու, իւ և մը, մի, մու, միւ ձեւերը. այսպէս՝ շարագը՝ շապիկը, փէշի՝ փայտը, ախշիին՝ աղջիկը, գանձօու՝ դանակը, մուգու՝ մուկը, խիւզիւ՝ խոտը, շարակ մը՝ շապիկ մը, փէզ մի՝ փայտ մը, ախշին մի, գանձօ մու, մուգ մու, խիւզ միւ, էօր միւր Բողանակի մասնիկներն են բացի իր, ցիւր (իյ, ցիյ), ձեւերից նաեւ ցա, ցը, դաք, ինչպէս՝ ցիլինիւր, սմաշոնը, սէօխդիշա, ձաղըզնա, ևն:

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Ներառակներ)

Ղպտոց Ս. Գեորգի եկեղեցւոյն մէջ, հանդիսապետութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանէի:

* 8 Նոկա. Եր. — Ս. Գեորգայ գորտաբերն առաւօտուն՝ զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր. Թափօրական գնացքով — ինչպէս երեկ — մեկնեցան Ղպտոց Ս. Գեորգ եկեղեցին ուր մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ: Պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նախկառն վրդ. Տննիկեան: Քարոզիչ Նոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պողարեան, բժշնարան աւանդաւոր Ս. Գեորգի կնանքն ու նախապետութիւնը:

— 8. Միջօրէի, ժամը 1ին, ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր, աւագ Թարգման Նոգ. Տ. Նայրիկ վրդ. Աւանան, մեկնեցաւ զէպի Թեմական գիւղը, զիմաւորելու համար Ն. Վեն. Ապտալլահ Թազաւորի Պաղեստին այցելութիւնը:

— Երեկոյան հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի Թափօրական գնացքով իշան Ս. Յարութեան Տանար: Էւրաշախաշի հանդիսաւոր մուսալէն և Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին ուխտէն ետք, Թափօրը բարձրացաւ մեր վերնադաս մատուռը, ուր կատարուեցաւ երեկոյան պարտօն մուսալէն և վաղուան տօնին նախատեսակը: Ապտալլահ ունեցաւ երեկոյան թափօր Տնօրինական Սրբավարդուն մէջ:

* 9 Նոկա. Կիր. — Տօմ վարապայ Ս. Խային. առաւօտուն՝ զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի, վարդապետ հայրեր Թափօրական գնացքով մեկնեցան զէպի Ս. Յարութեան Տանար: Վերնադաս Բ. Գողգոթայի մատրան մէջ առաւօտան ժամերգութիւնը կատարուելէ յետոյ՝ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ: Պատարագիչ Խ. Զարոբիչ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահան, բնարան աւանդաւոր ՎԱՅԻ ինչ ջաւիցի պարծիլ բայց միայն ի խաշ Տնան մերայ Յիսուսի Քրիստոսի:

* 10 Նոկա. Բշ. — 8. Միջօրէի, ժամը 1.30 ին, ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր՝ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահան Բեթանիտ գիւղին մէջ զիմաւորեց Ն. Վեն. Ապտալլահ Թազաւորի մուսալէն երեսուղէմ:

* 12 Նոկա. Դշ. — Այսօր վերադառնեցաւ Ս. Թարգմանաց Նախակրթարանն ու Մանկապարտէզը: Վարժարանին չենք ըր ցարդ իւր աւայեր իբրեւ կեդրոն Աղդը-Յորդանանեան զօրաց կնի ջալաքի մէջ զօրաբարձին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր զիմուսին վրայ պարպուած Բ զօրքերէ ու փոխանցուած վանկանի վարչութեան: Շենքը նաւարած ըլլալով վերջին պողեմանիւնեան հրեայ-արքայ Կոնստանդին եմթարկուեցաւ մեծածախս նորոգութեան:

Տարեմուսին՝ արձանագրուած երկուս աշակերտութեան ընդհանուր թիւն էր, Նախակրթարանը՝ 237 և Մանկապարտէզը՝ 231:

* 16 Նոկա. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նայրիկ վրդ. Աւանան: